

**Čistka kultur? Seveda.
Tako kot njihovo svinjanje¹**
Purge of Cultures? Of Course.
Same as dirtying them

✉ **MIHA JAVORNIK** › miha.javornik@ff.uni-lj.si

SLAVICA TERGESTINA
European Slavic Studies Journal

ISSN 1592-0291 (print) & 2283-5482 (online)

VOLUME 22 (2019/I), pp. 28-49
DOI 10.13137/2283-5482/24682

Eden vodilnih ameriško-ruskih filozofov in kulturologov M. Epštejn je napisal zanimivo razpravo o pomembnosti (samo)čiščenja v naravi. Postavimo si vprašanje: je razmišljanje mogoče prenesti na kulturo? Za osnovo nam služi kratki manifest K. Maleviča *Suprematistično zrcalo*, saj pomeni odskočno desko za razmislek o ponovljivih procesih svinjanja/omadeževanja in čiščenja v razvoju kulture. Za ponazorilo in utemeljitev povedanega sežemo k Malevičevim sodobnikom: k Vladimirju Vernadskemu in Dmitriju Čiževskemu. Oba sta razvila pomembno spoznanje: prvi o noosferi, drugi o cikličnih sinusoidnih kulturnih procesih.

SUPREMATISTIČNO ZRCALO,
M. EPŠTEJN, ČIŠČENJE KULTURE,
SINUSOIDA, D. ČIŽEVSKI /
V. VERNADSKI, NOOSFERA

One of the leading American-Russian philosophers and culturologists M. Epstein has written an interesting discussion about the importance of (self) cleaning in nature. We ask ourselves: can this idea be transferred to culture? As a starting point, we use the short manifest of K. Malevich *The Suprematist Mirror*, as it represents a stepping stone for the consideration of repeatable processes of polluting and cleaning in the development of culture. To illustrate the above, we recall Malevich's contemporaries: Vladimir Vernadsky and Dmitry Chizhevsky. Both developed important insights: the first on the noosphere, the other on cyclic sinusoidal cultural processes.

SUPREMATISTIC MIRROR, M. EPSTEIN,
PURIFICATION OF CULTURES,
SINUSOID. D. CHIZHEVSKY /
V. VERNADSKY, NOOSPHERE

1
Razprava pomeni aktualizacijo vprašanja o ekologiji teksta in ruski kulturi 20. stoletja, o kateri sem najprej pisal 2007. Desetletje, ki je minilo od nastanka te raziskave, je prineslo nove ugotovitve, a hkrati potrdilo osnovne postulate, kako kulturo onesnažujemo in čistimo.

1.

Če kulturo obravnavamo kot živ (tj. dinamičen) organizem, tako kot smo živi živali in ljudje, ki kulturo gradimo, se mora tudi tak organizem čistiti. Med naravo in kulturo obstajajo cikli, ki pričakovano vodijo k smetenju oz. svinjanju in posledično k čiščenju te umazanije. Ko razmišljam o logiki teh ciklov (omejili se bomo na 20. stoletje v Rusiji oz. Sovjetski zvezi), bomo postavili v izhodišče onesnaževanja/svinjanja in čiščenja razpravo *Samočiščenje* ameriško-ruskega filozofa Mihaila Epštejna (2012).

Natančno opazovanje življenja žuželk pripelje Epštejna do spoznanja, da naravo bistveno zaznamujejo procesi očiščevanja. Ti nastajajo kot posledica nenehnih procesov naravnega onesnaževanja. Epštejn se v razpravi podrobno posveti življenju muh in opazuje njihovo potrebo po nenehnem čiščenju. Ob tem naredi vzporednico s človekom in opozori, kolikokrat na dan se umiva. S tem dejanjem si človek konkretno spere umazanijo, čisti pa se tudi simbolno, kar je razumeti kot vrsto obredja.

Če pristajamo na tezo, da kultura izhaja iz narave oz. jo posnema, imamo potemtakem tudi v njej opraviti s sorodnimi procesi. Omenjena Epštejnova razprava postaja tako vspodbuda temu razmišljanju.

Procesi čiščenja in onesnaževanja/svinjanja v kulturi so primerljivi z zgodovinsko-kulturnimi vzponi in padci. Ko se rojeva nov družbeno-kulturni oz. umetniški izraz, pomeni to rojstvo (vzpon) novih družbenih in umetniških form. Več izrazov porodi več form in te forme pričnejo onesnaževati oz. v skrajnem nasičenju svinjati kulturo. Za taka obdobja je značilno živahno eksperimentiranje, ki prinaša novo etapo v tehnološkem razvoju, razvoju umetnosti, a obenem vodi tudi v preizpraševanje človekovega (samo)zavedanja. Take procese

imenujmo demokratične, saj znotraj njih potekajo živahni pogovori med posameznimi ustroji, silami in izrazi. Metaforično gledano, v resnici nastaja množstvo umazanij in človeku je dana naloga, da si glede na lastno stopnjo zavedanja izbere zanj najustreznejše, druge pa očisti.

Hkratno sledenje eksperimentom v kulturi oz. pluralizmu izrazov je za človeka naporno početje, saj jih ne zmore ustrezno preoblikovati v svojem pojmovnem svetu. Preobilje informacije je zanj že *per definitionem* družbeno-kulturna umazanija. Spomnimo se hoje po naravnih parkih, kjer prvo vzhičenje ob lepoti naravnega pojava zamenja naveličanost v spoznanju, da je vsak pojav pravzaprav enak drug drugemu. Ali pa napornih ogledov velikanskih muzejev, kjer postaja sčasoma vsak še tako pomemben razstavljeni eksponat nepomemben za utrujenega gledalca.

Tako v naravi kot v kulturi se mora človek ustaviti, če je senzacij preveč. Drugače nakopičeno lepoto v naravi in v kulturi sprejema kot umazanijo. Posledica je jasna in nanjo je moč odgovoriti na dva načina: madež/umazanijo je treba čimprej očistiti oz. se je treba naučiti živeti z njim oz. njo.

Če se posameznik ne more prilagoditi nastalim spremembam, je postavljen na obrobje/periferijo. Tako kot kulturna forma, ki se ne uspe uveljaviti, ostaja obrobna. Ta pojav je normalen, težava nastopi takrat, ko nelagodje ob svinjanju družbe in kulture zajame večjo skupino ljudi. To negotovanje pripelje do javnih pozivov po očiščenju redundantne navlake, v stanju neposredne svetovnonazorske ali fizične ogroženosti pa pripelje do odkritega upora. Če se predstavniki oblasti (družbenega centra) ne odzovejo na zahteve skupine, lahko to pripelje do oboroženega spopada, ki preraste v vojno.

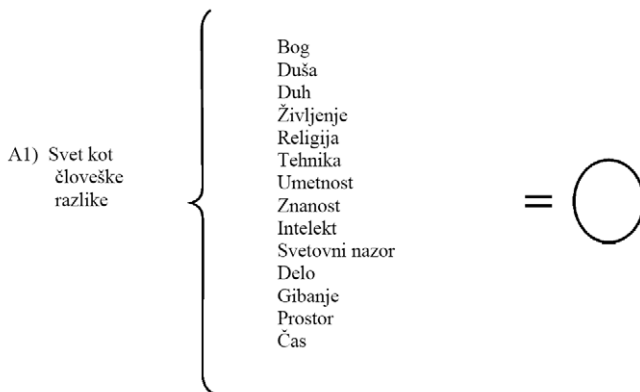
Tovrsten proces v družbah in kulturah je *vice versa* primerljiv z naravnimi procesi, kjer prihaja po zgostitvi (bujni rasti oz. prekomernem

množenju organizmov) do t. i. naravne selekcije, kar je samo drug izraz za čiščenje, kadar se organizem ne more privaditi spremembam v okolju.

Človek se torej odziva tako na kulturo kot na naravo podobno in njegove reakcije so predvidljive. Po vsakem onesnaževanju se mora človek očistiti oz. se ustaviti, da si spočije. Ustaviti se, pomeni selekcionirati vtise. Presoditi mora, kaj je zanj pomembno in kaj ne. To presejanje med pomembnim in nepomembnim (ki je pogosto nezaveden proces) pomeni idejno izčiščevanje, ki je primerljivo kontemplaciji.

2.

Res je, da naj bi bila v tej razpravi osrednja pozornost namenjena Kazimirju Maleviču in potem šele posledično razmisleku o čiščenju v kulturi 20. stoletja. In res je, da Malevič o vprašanju svinjanja in čiščenja (najbrž nehote) spregovori v programskem besedilu *Suprematistično zrcalo*. Povežimo oboje. Ker je manifest dober primer razmišljanja o človekovi potrebi po svinjanju in hkrati čiščenju, navajam njegov prvi del v celoti. V prevodu (M. J.) manifest zveni takole:

Na eni strani Malevič razume »svet kot človekove razlike«. To izjavo je potrebno interpretirati kot prepričanje o obstoju polifonij (različnih govoric) v sporazumevanju. Polifonija/mnogoglasje je izraz različnih svetovnonazorskih pogledov. Očitno pa po Maleviču te raznolikosti posredno govorijo tudi o onesnaževanju/svinjanju kulture, saj vse oblike raznoterosti (Bog, duša, duh, religija, tehnika /.../) umetnik prične enačiti z ničlo oz. krogom.

Ta poziv je razumeti kot (suprematistično) očiščevanje kulturne (predvsem simbolistične) umazanije. Potrebno je na vse pozabiti in se vrniti na prvobitno stopnjo kulturnega razvoja, torej k ničli oz. k prvemu zametku še neozaveščenih kulturnih form, torej k mitu, posredno sporoča Malevič. Ideja je jasna: zaradi preobilja človekovih razlik prihaja do afirmacije čistega občutja in navdušenja nad vsem primitivnim oz. infantilnim (kar bi lahko interpretirali kot pojavnost mitskega). Tak čist izraz ni in ne more biti umazan.

Težnja vrniti se k izviru kulture je za začetek 20. stoletja simptomatična in pomeni ničto stopnjo v razvoju kulture, o čemer govorijo tako številni teoretiki avantgarde (prim. Flaker, Paperni, Groys /.../). O tem govorijo tudi sami avantgardistični umetniki, ki jim je prav poziv k očiščenju kulture skupni imenovalec, ki povezuje najpomembnejše -izme v ruski kulturi prvih desetletij 20. stoletja. Primitivizem A. Kručoniha, infantilizem bratov Burljuk, lučizem M. Larionova, konstruktivizem El Lisickega, kubofuturizem V. Hlebnikova in suprematizem K. Maleviča so si sorodni v težnji preseči akademizem in s tem očistiti kulturo. Nedvoumno zvenijo besede iz kubofuturističnega manifesta *Zaušnica javnemu okusu*: »Potrebno je vreči Puškina, Dostojevskega, Tolstoja /.../ z Ladje sodobnosti. /.../ Vsem tem Maksimom Gorkim, Kuprinim, Blokom, Sologubom, Remizovim, Averčenkem, Črnim, Kuzminom, Buninom in drugim

– je treba dati le dačo ob reki. Tako nagrado usoda odmerja škodljivcem« (Barański, prevod M. J.).

Bolj kot procesi, ki so vezani na čiščenje kulture ob začetku dvajsetega stoletja in so postavljeni v center kulturnega življenja (več o tem v Javornik 2007), nas morajo zanimati vzporedne, obrobne težnje, ki jim ruski semiotik M. Lotman reče *боковые линии*. (Лотман 2000). Ti procesi z obrobja namreč govorijo o nastajanju novega izraza, ki se poraja iz čiščenja kulture. Čiščenje kulture se znotraj raznorodnih pluralističnih avantgardističnih izrazov prične spreminjati. Zamenja se predznak: zdaj ničla pomeni vse. Znotraj očiščevalnih procesov se prične uveljavljati enoten kulturni izraz, ki nedvoumno zagovarja čistočo, s tem pa uveljavlja enoznačno in monološko resnico. Očitno je, da pluralizem v zgodovini 20. stoletja poraja monološkost in ta vodi v totalitarizem. V tridesetih letih Sovjetske zveze prehaja kultura k očiščnemu in enoumnemu sovjetskemu znaku, ki ga označuje izraz lakiranje dejanskosti (*лакировка действительности*).

Ko Lotman razpravlja o življenju znakov v kulturi, govori torej o menjavanju predznakov v njej. V tridesetih letih Sovjetske zveze se tako v centru kulture kot posledica čiščenja uveljavlja nov družbeno-politično korekten znak, ki prične ustrezati duhu časa, saj zmedenemu času in ustrahovanemu človeku ponudi iluzijo nove in prave resnice. Zatorej morajo drugi, demokratični oz. poliloški pojavi preiti na obrobje/periferijo. Verjetno ni potrebno v razpravi posebej izpostavljati pojava, ki ga imenujemo čistke: fizično čiščenje ljudi, kar pomeni likvidacije oz. pošiljanje ljudi v koncentracijska taborišča. In to ni le značilnost Sovjetske zveze, temveč monoloških in totalitarnih sistemov Nemčije, Italije in Španije. Kultura, družba in posledično narava naj bi bili s tem očiščeni prekomerne umazanije.

Če so za naravo in kulturo značilni dinamični procesi, je logično pričakovati tudi zamenjavo omenjenega predznaka. To hkrati pomeni, da noben očiščen, monološki in totalitaren znak/izraz ne more trajati večno, saj se znotraj njega porajajo nasprotne težnje. O tem pričajo številne menjave družbenih in kulturnih obdobj v zgodovini in govorijo o tem, da se vsak sistem prej ali slej zasninja. Tudi kultura 20. stoletja ni nobena izjema.

Ker ostajamo v sistemu ruske kulture, gre opozoriti, da že v petdesetih letih prejšnjega stoletja (še vedno znotraj očiščenega socrealističnega znaka) nastajajo na obrobju/periferiji neofuturistični poskusi (t. i. lianozovske šole), ki skušajo omajati enoumje socrealističnega znaka. Ti poskusi prihajajo iz obrobja in se vse bolj agresivno premikajo proti centru. V sedemdesetih letih se ti poskusi v soc-artu (prvem politično angažiranem konceptualističnem gibanju v Sovjetski zvezi) razvijejo v načrtno svinjanje/omadeževanje socrealističnega znaka. (Več o tem: *Гласность*).

Kot primer svinjanja monološkega znaka Sovjetske zveze, omenimo danes že pregovorno povedno sliko A. Kosolapova iz začetka osemdesetih let. Nosi naslov *Projekt za reklamo na Time squaru* in prikazuje portret V. Lenina na rdečem plakatu za Coca-Colo, ki naj bi bil postavljen na istoimenskem trgu v New Yorku. Na njem so poleg portreta Lenina in napisa Coca-Cola zapisane besede, značilne za ameriško blagovno znamko, ki jo je ruski soc-artist pripisal Leninu: "It's the real thing".

Druženje dveh nesprejemljivih ideoloških (bolj ali manj naučenih) pomenov ponuja dve različni interpretaciji znakovnih kodov: tako kot je za Američane nedopustno, da se *komunista* Lenina povezuje z ameriškim izvoznim artiklom, je to za sovjetsko ideologijo povsem svetoskrunsko. Na isti, rdeči osnovi (znak ameriške pop pijače in simbol komunistične ideologije) prihaja do katahreze, ki jo moramo razumeti

kot destrukcijo uveljavljenega enoumja oz. kot svinjanje enega in drugega ideološkega pomena.

Razbijanje enoumnega pomena pa vodi (kot vedno v zgodovini) ne toliko k destrukciji, kot k dekonstrukciji: vsakokratno novo in nepričakovano postavljanje sovjetskega znaka v nov kontekst pripelje vedno znova k drugačnemu pomenu. To drugačno opomenjanje je razumeti kot novo, drugačno svinjanje prvotnega/čistega pomena, ki zaradi vedno drugačne kontekstualizacije pomeni tudi njegovo razvrednotenje.

Rečeno zdaj s parafrazo Maleviča: nekoč enoumni ideološki znak, ki pomeni vse, je zdaj hkrati nič. Ni čudno, da so se v sklepnih fazi preigravanja soc-artisti (konceptualisti) znašli v praznini. Fizični znak prične nadomeščati belina papirja. Dober primer je *Roman* ruskega konceptualista V. Sorokina, kjer logično razumljiva (sorealistično normativna) pisava vodi v vse bolj nerazumljive znake, dokler jih ne nadomestijo prazne strani. Opraviti imamo z dvojnimi procesi: na eni strani opažamo smetenje ideološkega znaka (tako tudi ni čudno, da je eden največjih ruskih konceptualistov I. Kabakov v začetku osemdesetih let ustvaril inštalacijo *Predal s smetmi*), po drugi pa prav zaradi smetenja vodi proces v pomensko izpraznjevanje, ko znak ne pomeni nič.

V procesu onesnaževanja se je v zgodovinskem procesu zamenjal le predznak, njegova značilnost pa se vsebinsko ni spremenila.

Za ponazoritev ponovljivosti procesov onesnaževanja in čiščenja se ustavimo še v osemdesetih letih Sovjetske zveze, torej v času, ki je pomembno zaznamoval današnja razmerja. Ugotovimo, da je tudi to desetletje na pričakovan način ponavljalo logiko procesov iz začetka 20. stoletja.

Osemdeseta leta v Rusiji so bila čas glasnosti in perestrojke, ki jo je uvedel zadnji partijski sekretar KPSZ M. Gorbačov. Tako glasnost

(гласность) kot perestrojka (*перестройка*) sta bili znanilki novih sprememb. O tem govori že semantika besed: o vseh slabosti v družbi naj se glasno in (tako rekoč) brez nadzora razpravlja. Na demokratičnih razpravah naj bi prenovili (*перестроили*) Rusijo, ki je tedaj vse bolj capljala za razvitim zahodom. Ti pozivi Gorbačova in posledično njihovo udejanjanje pripeljejo k razpadu monolitnega (monološkega) državnega sistema. Proces, v katerem postaja vse, kar je bilo nekoč sveto (partijska ikonografija), enako nič, ima torej tudi drug pomenski pol. Čiščenje partijske navlake pripelje do idejne in ideološke praznine, kjer se lahko rojeva vse – in s tem raznorodne demokratične ideje. Ne čudi, da so zahodne družbe (in njihova politika) pazljivo spremljale, kaj bi se tedaj lahko zgodilo. In zgodilo bi se lahko marsikaj: od vojaškega puča, novega monolitnega sistema, urejenega po principu planskega gospodarstva, do uveljavljanja sodobne državne tvorbe s tržnimi zakoni, kar je nazadnje tudi prevladalo po turbulentnih časih prvega ruskega predsednika B. Jelcina. Rusija je po razpadu Sovjetske zveze prešla v družbo s kapitalističnim ustrojem, kjer imajo politika in oligarhi, ki so se v tranzicijskih časih prikopali do neslutene bogastva, odločujočo vlogo.

Ta proces čiščenja, ki je sprva grozil z različnimi smermi t. i. (političnega in kulturnega) razvoja, je pomenil le novo smetenje, ki je v posledici pripeljal ob koncu stoletja k rušenju pregrad med kulturami. A to rušenje so zahodne države z drugega vidika sprejele kot znak radikalnega čiščenja, kot odstranitev dejanskih (fizičnih) in idejnih mej med Zahodom in Vzhodom. Veselje prebivalcev ob dejanskem in simbolnem rušenju berlinskega zidu, ki je vodilo k združitvi obeh Nemčij, je vzbudilo občutke, da se bliža obdobje vsesplošne demokratičnosti. Ob tem so se hkrati pričele razvijati globalizacijske težnje, ki jim je botrovala še digitalna revolucija. V tej digitalizaciji je dominirala

zahodna tehnologija in preko nje se je porajala kultura, ki je posledično preplavila in tudi nasmetila (demokratizirala?) rusko kulturo.

Prav množična raba digitalnih načinov komunikacije – tj. interneta, ki še do današnjega časa velja za relativno svobodno obliko komunikacije, je prvi znanilec novega onesnaženja kulture v razvitih družbah in posledično tudi v Rusiji. Danes je splošno znano, da se lahko na spletu objavi in prebere domala vse. A to smetenje v centrih kulture porodi obraten in pričakujoč predznak. To vse je posledično potrebno ponovno očistiti oz. zamejiti, saj bi *potencialno* lahko ogrozilo obstoj dosedanjih nacionalnih kultur, torej tudi ruske...

Če si še enkrat izposodim Malevičev pojem: obstoječe raznoterosti so zdaj nič(la) in s tem potencialno lahko pomenijo vse. A potencialno vse predstavlja nevarnost, saj ni jasno, kaj se iz njega lahko spet razvije. Če bi se iz glasnosti Gorbačova lahko porodilo potencialno vse (in s tem tudi nevarnost za prihodnost), se z digitalizacijo, ki prične utelešati ta pojem v virtualnosti, zdaj to lahko tudi utelesi v fizičnem svetu. Potentialno vse je tako treba bolj nadzirati in ga torej pravočasno preiščeno očistiti.

3.

Tudi ob koncu 20. stoletja imamo očitno opraviti s podobnim procesom, ki govori o ponovljivem razmerju onesnaževanja in čiščenja. M. Epštejn v knjigi *Znak vrzeli* izpostavlja ne samo pomen očiščevanja/ekologije v sedanjosti, ampak govori tudi o ekofilologiji ter poziva v duhu avantgardistične (hlebnikovovske) reforme k ponovnemu čiščenju jezika. Ni čudno, da izpostavi znotraj tega procesa pomen praznega mesta, ki ga razume kot belino med dvema besedama oz. dvema znakoma. To je razumeti kot metaforo za vse, kar je čisto: modro nebo, gladina

morja ali pa prazen ekran računalnika. To prazno mesto Epštejn povezuje s čisto okolico (od tod očitno tudi ekologija kot varstvo okolja in ekofilologija kot varstvo besede) in prav v tej praznini, čistini naj bi se človek ponovno posvetil samemu sebi, se otresel nepotrebnih informacij, ki jih prinašajo in jih človeku vsiljujejo sodobni mediji. Gre za nov poziv h kontemplaciji, ko naj si človek vzame čas in se otrese vseh znakov, ki se mu tako vabljivo ponujajo.

Proces je spet predvidljiv. Če je v času detanta, ko se je pričelo opozicijsko razmerje vzhod – zahod krhati, prihajalo do (navideznega) ukinjanja ideoloških razlik pod geslom vsi enakopravni, vsi drugačni, se je posledično povečalo smetenje s takimi in drugačnimi možnostmi nadaljnjega razvoja. Sprva z blagovnimi znamkami zahoda in vzhoda, ki pričnejo že ob koncu 20. stoletja brez težav prehajati meje. Posamezne ideološke (komunistične) znamke (partizanska čepica, sovjetska odlikovanja, majice s portreti Lenina ali Che Guevare na zahodu ali zahodni/kapitalistični *brandi* na vzhodu (poleg Coca-Cole so tu prehrembene, avtomobilске in modne verige) postajajo sprejemljivi na obeh straneh meje. Nekdanji znaki, ki so govorili o ideoloških razlikah, se spreminjajo v tržno blago. Zaradi razvoja, v katerem je Sovjetska zveza/Rusija sprejela kapitalistično ureditev sveta, so danes preplavile in globalni (razviti) svet nasmetile zahodne znamke.

Znotraj teh smeti pa se v začetku 21. stoletja zarisuje nova ločnica – zdaj kot meja med revnim/nerazvitim in bogatim/razvitim svetom. V ospredju razvitega sveta naj ne bi bila več politična ideologija, temveč vrednost in cena blagovno prestižne znamke, s katero globalni proizvajalec preplavi nacionalna tržišča.

Smetenje se le še povečuje, ko pričnejo proizvajalci s ceneno delovno silo – torej iz obrobja/periferije, ki jo do danes predstavlja še vedno Kitajska oz. manj razviti tretji svet, smetiti v imenu prestižnih zahodnih

znamk nekdanji center. Sporočilo je jasno: prestižno je na voljo tudi revnim, saj si lahko za nižjo ceno privoščijo (ponarejeni) luksuzni brand. Ta je danes na voljo na globalnih trgovskih omrežjih (tipa *ebay* ali *alibaba*), ki ponuja poceni izdelke luksuznih znamk iz tretjega sveta.

Meja je predstavljena in o tem povedno govori tudi osrednji umetniški žanr konca 20. stoletja – film. Dober primer globalnega (ne)ravnovesja ponuja komercialna kinematografija z vohunskimi uspešnicami. Če je bilo nekoč v filmih o tajnem agentu James Bondu razmerje jasno vzpostavljeno in je bi sovražnik vnaprej določen (Sovjetska zveza), je v novih bistveno spremenjeno. Novi filmi o starem agentu iz zadnjega desetletja 20. stoletja govorijo o ruskih, angleških in ameriških agentih, ki se z ramo ob rami borijo proti tehnološkemu (načelno politično-ideološko nezaznamovanemu) lunatiku, ki si hoče podrediti svet, spremeniti meje po svoji predstavi in ga po njegovem scenariju očistiti.

Sodobni kulturni procesi, kamor poleg postmodernizma sodijo še njegovi derivati postpost-, ali trans-, so danes do te mere zasvinjali globalno kulturo, da se pričakovano pričjenja rojevati nova skrb tako za fizično kot za znakovno (jezikovno) okolje. To pa posledično vodi k novim pozivom za obči (monološki?) družbeni in kulturni blagor.

Naj ponovimo: razmerje periferija – center je v današnjem razvitem svetu (kamor sodijo dežele nekdanjega zahodnega in vzhodnega bloka) očitno drugačno: iz obrobja prihajajo s prestižnimi znamkami nalepljene smeti, ki onesnažujejo center. V njem se ljudje zaradi vdora vse težje prepoznavnega tujega počutijo navidezno bogati, vladajoča (kapitalistična in politična) elita pa je ob poplavi netransparentnega smetenja vse bolj ogrožena. A tisto, kar je zaskrbljujoče, je, da ta ogroženost vodi k povečanemu nadzoru prehoda ljudi iz obrobja v center. Zdi se, da v ogroženosti lastnega/svojega, pomenijo današnji migracijski tokovi iz obrobja v resnici predstavo o smetenju centra.

Ta občutek ogroženosti razumljivo vodi v zahtevo po radikalnem čiščenju. Ta je sublimno viden v danes še vedno v družbeno sprejemljivih sloganih: skrbimo za domače okolje, očistimo našo deželo, reciklirajmo odpadke. A ti slogani imajo tudi drugo sporočilno vrednost: skrbeti za domače okolje, pomeni očistiti deželo ljudi, ki svinjajo naš center in ogrožajo naše navade in naše lagodno življenje.

Da ne bi bili še bolj ogroženi, je treba zaustaviti svinjanje naše kulture in zapreti vse meje ekonomskim migrantom ter karseda dlakocep-sko presojeti (torej natančno prečistiti!), kdo od političnih migrantov bi lahko bil pripuščen v center. Vloga jim je pri tem že v osnovi jasno odmerjena – to je prostor na periferiji centra, a vendar – sliši se kot miloščina –, še vedno na tej strani (spet vse bolj fizične) meje, torej znotraj centra. Nastajajo nova taborišča tako znotraj centra in zunaj njega: v obrobni deželah samega centra.

K povedanemu je treba dodati še nedvoumne pozive po očiščenju nacionalnega jezika: pozornost vzbuja nedavna ruska prepoved uporabe kletvic v knjigah oz. javnih občilih: tudi raba kletvic iz literature 19. ali 20. stoletja je v novih izdajah natančno korigirana.

4.

Videti je, kako povedno je Malevičevo *Suprematistično zrcalo* z začetka 20. stoletja tudi pri razumevanju procesov v 21. stoletju. Torej v času globalizacije, ko so sodobne družbe in kulture že polne konkretnih smeti (poceni izdelkov) oz. ima človek centra opraviti z neštetimi, nepotrebni in ponavljajočimi se podatki, ki jih zaradi pomanjkanja časa sploh ne želi ali pa sploh ne more ustrezno obdelati. Razumljivo je, da se v času, ko ima človek občutek, da ne more nadzorovati vsega, kar misli, da bi moral nadzorovati, večja duševna stiska in ta prerašča

v agresijo. Ta je prikrito ali povsem odkrito uperjena proti vsemu, kar je na periferiji.

Za današnji čas torej ni značilno le smetenje z odpadnimi izdelki, kjer je najbolj pereče onesnaženje s plastiko, temveč narašča iz duševne stiske porojeno agresivno verbalno onesnaževanje, ki je impulzivno in nastaja kot plod nepreverjenih, ad-hoc populističnih izjav. Te hočejo pritegniti čim večji krog ljudi z nepreverjenimi oz. lažnimi novicami ob nekritičnem posnemanju govorin in s tem utrjujejo iluzijo, da je kva-ziresnica posameznika edino kredibilna (čista!) resnica. Populistična in lažna novica potolaži človeka v njegovem občutju ogroženosti.

Normalno je, da se v nasmetenem svetu sodobnosti (naravi in kulturi) pojavlja vse več pozivov po očiščenju, ki ne vodijo le k skrbi za čisto okolje, ampak k vzpostavitvam novega sistema (družbenih) vrednot. Tem pozivom sledijo ideje o premikih meje v fizičnem svetu. Če je 20. stoletje zaznamovalo razmerje vaše – naše v smislu ideološke opredelitve, kjer eno stran predstavlja komunizem, drugo pa kapitalizem, je danes razmerje center – periferija postavljeno drugače. Družbeno-kulturni centri niso zdaj razdeljeni le na bogate in revne, temveč jih razlikujemo glede na bolj ali manj urejen družbeno pravni sistem, ki zagotavlja vsaj iluzijo osnovne socialne in pravne varnosti svojim državljanom. Na drugi strani ločnice, ki jo vse bolj pogosto zaznamuje bodeča ograja oz. betonski zidovi, je periferija z neurejenim pravnim sistemom, ki jo sestavljajo prav tako ljudje tega planeta in med njimi živijo tudi dobro izobraženi strokovnjaki. Vsi skupaj so se zaradi politične, socialne-ekonomske nestabilnosti znašli na robu preživetja in predstavljajo največjo oviro centru za nemoten razvoj. Zato v tem urejenem centru (ki je center moči) potekajo bolj ali manj prikriti procesi očiščevanja, ki še vedno zagotavljajo poziciji udobno življenje. Center ne nadzoruje le zunanjih meja, temveč mora skrbno nadzorovati

vsakršno idejno in socialno premikanje v samem središču. Ta nadzor se ohranja z budnim spremljanjem gibanja po javnih površinah (kamere v vseh središčih večjih mest) in kaže v preverjanju komunikacije na multimedijskih napravah, ki jo center opravičuje kot potrebno zaščito določene oblike državnosti (reda) ali kot nujno sredstvo pri krepitvi nacionalne identitete.

Nikakor ne preseneča, da imamo po eni strani danes opraviti z uredbo o varstvu osebnih podatkov (GDPR), hkrati pa skušamo smotrno urediti oz. nadzorovati pretok informacij po internetu, ki je do nedavnega predstavljal edino kolikor toliko svobodno obliko sporazumevanja, danes pa se o njegovi regulaciji pogovarjajo v evropskem parlamentu. Rusija je željo po nadzoru že zelo transparentno izrazila: aprila 2018 je prepovedala uporabo priljubljenega komunikacijskega ponudnika *Telegram*, saj mu ne bi bilo mogoče slediti – torej prisluškovati.

5.

Primerov je dovolj za sklep, da v različnih zgodovinskih obdobjih (tako v naravi kot kulturi) prihaja do nihanj med centrom in periferijo, ki so različne intenzitete. Zgodovina uči, da je čiščenje v ruskem primeru pripeljalo v začetku 20. stoletja do revolucije (boljševistične oblasti) in stalinizma oz. posledično v Nemčiji in Italiji do nacističnih totalitarizmov. Če smo v določeni fazi priča procesom onesnaževanja, v drugi pa čiščenja (in seveda *vice versa*), se nam v primerjavi s pozivom Maleviča s prvih desetletij 20. stoletja postavi vprašanje, ali gre pri tem za določene zakonitosti.

Odgovore lahko najdemo že pri Malevičevih sodobnikih, ki so tako v kulturi kot v naravi odkrivali ponovljiva gibanja, ki naj bi imela značilnosti sinusoidne krivulje. Dmitrij Čiževski je tako v razumevanju

sodobnih oblik kulture sledil velikanom filozofije in govoril o ponavljanju kulturnih izrazov, kjer (če sledimo F. Nietzscheju) apolinično (racionalno) v naslednji fazi prehaja v dionizično (iracionalno). Čiževski je sprejemal menjavanje tipov kulture (na eni strani apoliničnega klasicizma, realizma, kasneje social(istič)nega realizma, na drugi dionizičnega baroka, romantizma, simbolizma) kot pričakovano sinusoidno nihanje v kulturnem razvoju. Sinusoidno menjavanje kulturnih obdobj je mogoče razumeti kot gibanje določenega znaka (čiščenje) iz centra v periferijo in obratno (onesnaževanje), ki se prav tako zrcali v družbenih odnosih.

To razumevanje Čiževskega, ki je oblikoval védenje znotraj rusko-ukrajinske inteligence, a je že v začetku dvajsetih let emigriral v Združene države, pa je primerljivo z razmišljanji enega najprepoznavnejših ruskih znanstvenikov s področja naravoslovja Vladimirjem Vernadskim, ki bi bil s svojimi mislimi lahko učitelj trideset let mlajšemu Čiževskemu. Njegova osrednja misel je, da se je človek 20. stoletja že uspel dvigniti nad t. i. biosfero, kar pomeni, da je nadaljnji obstoj človeka odvisen predvsem od njegovih duhovnih prizadevanj znotraj noosfere, znotraj katere z razumskimi in čustvenimi opažanji lahko urejuje biosfero in si jo podredi. Izraz se je utrdil v prvi polovici 20. stoletja skupaj s francoskimi znanstveniki E. Le Royem in P. Teilhardom s sorbonske univerze na temelju razmišljanja Vernadskega kot tretja, posledična faza na prehodu iz t. i. geosfere, biosfere v noosfero.

Kot rečeno, gre v noosferi za področje racionalnega in čutnega zavedanja, ko prične človek odločilno posegati v naravo – v biosfero. Človek ne le da opazuje naravo in jo posnema, temveč jo zdaj tudi ustvarja kot nekaj umetnega, ki v posledici dobiva lastnosti naravnega: ukinja se stara meja, da se vzpostavlja nova. Ko je nova vzpostavljena, se začanja ta že razgrajevati.

Prvi primer predstavitev ločnice je prav z začetka 20. stoletja pojav žive slike – filma, ki v podobi, govoru in s premikanjem prične ustvarjati novo realnost, ki čim popolneje vključuje človekova čutila. Sto let kasneje predstavlja novo realnost virtualna resničnost – cyberspace, kjer ne moremo več ločevati med naravnim in umetnim, saj je posameznik pogreznjen v umetno, da bo izpadel čimbolj naravno.

Logično je, da človek znotraj opozicije narava/kultura prične uzaveščati naravne procese, ki jih primerja s procesi v sferi kulture. Na začetku 20. stoletja, ko se vse bolj uzavešča vrednost oz. pomen noosfere in semiosfere (Lotman) na račun biosfere, postaja razumljiva transplantacija in prilagoditev naravnih procesov v sfero umetnega in umetniškega, da bi z njimi ustvarili iluzijo pravega čistega občutja, o katerem je že govoril Malevič v opredelivi suprematizma. Najpomembnejše je ravno zavedanje o potrebi po očiščevanju, ki naj bi vodilo tudi k harmonično lepemu – apoliničnemu, a hkrati tudi monološkemu predznaku, kjer se posameznik ne bo več počutil ogroženega.

Če obudimo predstavo Čiževskega o sinusoidi v kulturi, se zdi, da jo je morebiti prav on na osnovi dožemanja zakonov v naravi (morda na temelju Vernadskega) prenesel v duhovno sfero in jo prilagodil menjavanju kulturno-umetniških in družbenih ciklov. Če se strinjamo, da je za naravni cikel značilno vsakoletno ponavljanje rasti in umiranja (cikli letnih časov), ki ga brez težav interpretiramo kot čas rasti, v katerem povsem logično prihaja (tudi) do onesnaženja, lahko ta čas umiranja narave razumemo kot čiščenje narojenih, a tudi nepotrebnih navlak. Nekaj podobnega se dogaja s kulturnimi cikli: iz poliloških razmišljanj začetka 20. stoletja se rodi monološki izraz, ki se v Sovjetski zvezi, Nemčiji, Italiji in Španiji kaže kot diktatura. Vsaj na videz ideološko različno predstavljene strategije se spopadejo na skrajnosten način – v vojni, ki jo moramo razumeti kot proces skrajnega čiščenja.

Iz nje se poraja nov svetovni red, ki je na eni strani poliloški (zahodni, dialoško/demokratičen blok), na drugi strani pa še vedno represivno totalitaren (vzhodni, monološki blok). Ko tudi ta propade, imamo ob koncu 20. stoletja spet opraviti s pluralizmom, ki pa ga je v trenutku multikulturalnosti treba v prvih desetletjih 21. stoletja ustaviti s čiščenjem. Ne samo okolja, ki nas obdaja, temveč tudi z jezikovnimi prepovedmi in s ksenofobnimi, nacionalističnimi in protimigrantskimi izjavami, kar govori o vse večjem čiščenju za ceno današnje svobode, ki velja za peščico ljudi. V razvitem svetu se to kaže predvsem v načrtovanem nadzoru digitalne komunikacije oz. interneta. Ta proces poteka v imenu ohranjanja obstoječega stanja v centru, da bi ta še nekaj časa obstal.

Če dobro pogledamo, imamo pred sabo spet nov val sinusoidnega gibanja, kjer se silnice ponovno usmerjajo po eni strani v čiščenje (zdaj že preteklih) demokratičnih misli, hkrati pa še vedno govorijo o vse večji onesnaženosti sveta s kvazi populističnimi izjavami, ki pod pretvezo čiščenja, dejansko svinjajo kulturo in pred javnostjo zagovarjajo demokratične principe. Poglejmo današnje populiste v Italiji, na Madžarskem, Poljskem in v ZDA /.../ Sklepamo lahko, da se pripravlja veliko čiščenje, le da danes še ne vemo, kako bo potekalo...

Na koncu razmišljanja se porajajo sledeča vprašanja: Kje je danes Rusija v novi delitvi sveta? Je strategija današnjega ruskega vodstva vnaprej dobro zamaskirana taktika, ko pod krinko vnaprej predvidenega, a netransparentnega nadzora, ustvarja ljudem iluzijo, da živijo v svobodni državi? Je sodobna Rusija ponotranjila razmerje periferija/center? Da se je morda iz izkušnje 20. stoletja naučila, kako je potrebno znati hoditi po robu med prikritim čiščenjem in hkrati v natančno določenih odmerkih onesnaževati družbo in kulturo? Odgovore bo dala dinamika svetovnega reda, ki bo ohranila ali premaknila obstoječe meje med centrom in periferijo. ♡

Literatura

- BARANSKI, ZBIGNIEW, JERZY LITWINOW, 1982: *Rosyjskie kierunki literackie. Przełom 19 i 20 wieku*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- EPŠTEJN, MIHAIL, 2012: *Znak_vrzeli: o prihodnosti humanističnih ved*. Ljubljana: LUD Literatura.
- ГЛАСНОСТЬ: СОВЕТСКОЕ НЕОФИЦИАЛЬНОЕ ИСКУССТВО 1980-х / SOVIET NON-CONFORMIST ART FROM 1980, 2010: Ed. Joseph Backstein, Ekaterina Degot, Boris Groys. London: Haunch of Venison.
- JAVORNIK, MIHA, 2007: *Ekologija teksta in ruska kultura 20. stoletja. Primerjalna književnost 30*, 1. 55–70.
- ЛОТМАН, МИХАИЛ, 2000: *Семиосфера*. Санкт-Петербург: Искусство СПб.
- САРАБЬЯНОВ, Д., А. ШАТСКИХ, 1993: *Казимир Малевич. Живопись. Теория*. Москва: Искусство.
- TSCHNĪZEWSKIJ, DMITRIJ, 1968: *Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen*. Berlin: Walter de Gruyter.
- ВЕРНАДСКИЙ, ВЛАДИМИР, 1989: *Биосфера и ноосфера*. Москва: Наука.

Summary

If we treat culture as a living organism, just like animals and humans are alive, it must be cleaned. With this in mind, we draw attention to the discussion of M. Epstein's book *Mapping Blank Spaces* about cleaning of the flies - it is enough to look at yourself and it is enough to look at the culture -, we are constantly cleaning ourselves because we are polluted. Since the focus of our attention here is on K. Malevich, in the context of cleansing the culture, his manifesto *Suprematist Mirror* must be pointed out because it is a symptomatic example of the purification of culture at the beginning of the 20th century. In this text Malevich cleans the appearance of culture when he equates it with zero (circle). This manifest works on a declarative level as an effort of the entire historical avant-garde in the desire to shake of academisms and cleaning up culture. But also the avant-garde has been dirtied over the years and it also had to be cleaned up: in a polished Soviet sign. Obviously, the structuralist pair dirty up / cleaning up is a completely anticipated constant and a reversible process: from Soviet cleansing, dirt is created and neoavant-garde or soc-art is cleaning it up in the 50s or 70s. We deal with a similar process at the end of the 20th century, M. Epstein now calls for the another cleansing of the language in the spirit of the avant-garde (Khlebnikovs) reform. I see this call as a predictable symptom: postmodernism has obviously dirtied the culture to the level that the culture has to be cleaned. We seek answers to this dilemma with scientists who speak of the repetition of cultural expressions in history. Especially in ideas of D. Chizhevsky, who develops the reflection on the sinusoidal concept of cultural expressions by the principle of pollution / purification and vice versa. We compare Chizhevsky's ideas with

the reflections of the leading Russian scientist in the field of natural sciences V. Vernadsky. Vernadski speaks about the fact that the modern man has already managed to rise above the so called biosphere to the noosphere, that is to say, to a level that suggests that the continued existence of a man depends on his spiritual efforts with which he has already subordinated the biosphere. Together with French scientists (Le Roy, P. Teilhard), he claimed that man does not imitate nature now, but creates it as something artificial. A virtual reality arises where we do not distinguish between the natural and the artificial. The cultural cycle is re-purified and, on the other hand, it contaminates again - this time with artificial (cyber) signs, with which it subjugates the biosphere and consequently also the human being. Is the strategy of today's world order a pre-well-masked tactic when, under the guise of anticipated but non-transparent control, it creates the illusion of living in a free state? What is the peripheral / center relationship today? Has today's culture learned from the experience of the 20th century that it is necessary to know how to walk on the edge during disguised cleaning and, at the same time, to pollute the society as well as culture at precisely defined doses?

Miha Javornik

Miha Javornik is a full professor at the Department of Slavic Studies at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, where he lectures on modern and contemporary Russian literature, and literary theory. He is specialised in the history of contemporary Russian literature and cultures. His work is centred on the notions such as mythology in literary and socio-political history, and the contemporary phenomena of the information age, for instance the nature of identity in digital communication.